

Дипломатичні візії Євгена Касьяненка

Народився 13 вересня 1941 р. в с. Долинка на Черкащині. Закінчив факультет журналістики та аспірантуру Київського державного університету ім. Тараса Шевченка. Кандидат філологічних наук. Працював у газеті «Сільські вісті», асистентом, доцентом, завідувачем кафедрою, заступником декана, деканом факультету журналістики. Нині — заступник завідувача кафедрою міжнародної журналістики Інституту журналістики Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Досліджує історію української журналістики ХХ століття. Автор понад 150 наукових праць.

атажним і нелегким були кроки української дипломатії в ХХ столітті. Декілька разів доводилося розпочинати все спочатку. Тільки-тільки повпреди УНР почали зміцнювати свій потенціал і на повний голос заявили про своє існування в Європі (особливо феєричні виступи українців на Берестейській мирній конференції¹), як Ризький договір зафіксував не те що їхню поразку, але й зайвість у такій якості та відірваність від українського життя.

Проте, як зазначають дослідники, «вийшовши після воєнної поразки на еміграцію, український уряд того часу під проводом Симона Петлюри продовжував зберігати компетенції представника української державності та продовжував від імени всього народу вести незалежну українську зовнішню політику»². Під кінець 1921 р. в екзильному Міністерстві закордонних справ загострилася криза. Тодішній міністр, у минулому активний редактор і журналіст А. Ніковський почав скорочувати штати, ліквідувати представництва, радячи працівникам їхати в Галичину і «ставати до праці». Головному отаманові він висловлював свій скептицизм щодо їхньої діяльності. Особливо його

непокоїло повстання, яке готувалося під проводом Тютюнника. Після провалу тютюнниківського рейду в Україну А. Ніковський подав у відставку, сказавши при цьому С. Петлюрі: «Чи не час, пане отамане, підняти руки вгору. Треба скласти зброю, оповістити мир, згорнути прапори і кому можна, вернутися, кому не можна — шукати притулку на чужині... Українському народові подібні заколоти будуть дорого коштувати». На це С. Петлюра висловив свій жаль з приводу того, що А. Ніковський ніколи не сидів у в'язниці, — там би він навчився «твердості переконання й упертості в досягненні своїх ідеалів»³. Відставку міністра Головний отаман прийняв. Це, по суті, було завершенням більш-менш серйозної дипломатії УНР.

Ініціатива в міжнародних відносинах України перейшла до радянських дипломатів. За існування УСРР історики розрізняють три етапи у розвитку міжнародних відносин⁴. Перший етап припадає на 1920—1923 рр., коли УСРР зберігала до певної міри окремішність, незалежність від РРФСР. У цей час радянський уряд України окремо від Радянської Росії мав деяку змогу проводити власну зовнішню політику, підтримувати безпосередні зв'язки з іноземними державами і бути активною стороною в різних міжнародних договорах, що мали пряме чи опосередковане відношення до нашої республіки. Українськими дипломатами було укладено 48 власних міжнародних угод⁵. У деяких країнах, зокрема сусідських, УСРР мала свої самостійні дипломатичні представництва.

Цей період політичної незалежності закінчився після утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, на користь якого УСРР змушена була відмовитися від таких важливих атрибутів політичної суверенності і незалежності, як зовнішня політика, зовнішня торгівля, власні збройні сили тощо. Негайно були ліквідовані дипломатичні представництва УСРР в інших державах, а її місію в міжнародних відносинах перебрав на себе Народний Комісаріат Закордонних Справ СРСР. Таке перегрупування політичних сил, таку централістську тактику радянського режиму досить однозначно прокоментував Й.В. Сталін у своєму виступі на IV конференції РКП(б): «Мусить бути ясным те, що ми творимо не конфедерацію, а федерацію республік, єдину союзню державу, з об'єднанням військових, зовнішніх та інших справ і зовнішньої торгівлі, державу, яка у ніякий спосіб не зменшує суверенності окремих

республік. Якщо Союз має мати Народний Комісаріат Закордонних Справ, Народний Комісаріат зовнішньої Торгівлі і так далі, а республіки, які входитимуть до Союзу, матимуть теж всі ті комісаріати, то мусить бути очевидним те, що для Союзу не буде можливим вийти перед зовнішнім світом як цілість, як одна держава»⁶.

Все це відбувалося не без досить потужного опору опозиційних сил. Проте ані боротьбисти на чолі з Ю. Шумським і В. Блакитним, ані укапісти в особі А. Річинського, ані деякі старі комуністи під проводом М. Скрипника, які мали вагому силу в державному апараті України, зарадити справі не могли. Дипломатична діяльність України ускладнювалася, або ж в її звичному розумінні ставала неможливою. Тому основним завданням закордонних репрезентацій при повпредствах СРСР стає інформаційно-пропагандистська праця, спрямована на поширення об'єктивної інформації про Україну, її народ, історію, культуру, політичний курс керівництва тощо. У цій сфері інтелектуальної праці українська інтелігенція мала вже солідний досвід. Згадати б хоча видавничу діяльність Союзу Визволення України під час Першої світової війни. Як політична організація СВУ мав намір ознайомити європейську громадськість з національними проблемами пошматованої і розтерзаної України, яка, як і всі інші, мала право на свою державно-територіальну цілісність. Організаторам СВУ вдалося тоді налагодити роботу в багатьох країнах Європи: Австрії, Німеччині, Болгарії, Румунії, Туреччині, Італії, Швейцарії, Швеції, Норвегії тощо. Їхніми зусиллями побачили світ близько 50 книжок і 30 брошур про Україну німецькою, англійською, французькою, італійською, угорською, румунською, чеською, болгарською, хорватською, турецькою, шведською мовами⁷. Ці матеріали були передані в посольства і консульства всіх європейських країн. Зрозуміло, що такий обсяг роботи лягав на плечі не тільки професійних дипломатів, а й на літераторів, журналістів.

Свідомо чи несвідомо цей досвід використала й молода українська радянська дипломатія. Після ліквідації українських представництв у зарубіжних країнах при союзних дипломатичних установах ще тривалий час діяли різні комісії, що репрезентували за кордоном національну культуру. Так, у Берліні при торгпредстві СРСР працювала закордонна комісія Наркомату освіти УСРР, яку очолив відомий в Україні журналіст Євген Касянен-

ко. З його ініціативи 21 лютого 1922 року в Берліні було створене американсько-українське видавництво «Космос»⁸ для видання українською мовою соціально-економічної, навчальної літератури, науково-популярних праць з природознавства, творів соціальної белетристики і розповсюдження їх серед української трудової еміграції в Канаді, США та інших країнах.

Видавництво створювалося на кошти співробітників українських радянських місій за кордоном. Серед тих, хто дав гроші на його організацію, був Є. І. Касяненко. Він і став головним редактором видавництва.

Для цієї роботи у Євгена Івановича був нагромаджений великий редакторський і перекладацький досвід. Він пройшов нелегкий, але насичений життєвий і творчий шлях. Народився 1889 р. в селі Іванькові Переяславського повіту на Полтавщині. Початкову освіту здобув у сільській народній школі, потім закінчив Черкаську гімназію і чотири курси Київського політехнічного інституту. Та працювати за професією авіаінженера йому довелося мало, хоч з авіабудівництвом він не розлучався впродовж усього життя. Євгена Івановича і його братів Григорія та Андрія справедливо називають піонерами вітчизняної авіації. У 1927 р. він здобув навіть патент на винахід спеціальної конструкції крил для літака («Оживлені крила»).

Але в історію Є. І. Касяненко увійшов, насамперед, як літератор, перекладач, редактор, видавець. Ще в студентські роки він прилучається до політичної діяльності. В 1906 р. вступає до УСДРП, членом якої вже був його старший брат Григорій, який щойно закінчив юридичний факультет Київського університету. Брати стали на позиції лівого крила українських соціал-демократів. У період загострення відносин між Центральною Радою і Раднаркомом ліве крило УСДРП відкололося в окрему групу, яку очолював Євген Неронович, а після його страти — Петро Слинько. Ця група стала на позиції беззастережної підтримки жовтневого перевороту в Петрограді, але так само беззастережно відстоювала рівноправність України і Росії, створення незалежної української радянської держави. Як образно висловився один з лідерів українських більшовиків В. П. Затонський, Євген Касяненко «давно старався посватати більшовиків з Радою»⁹. Зовсім іншу оцінку політичному маневру журналіста дав його колишній однопартієць з Київської організації УСДРП М. Порш: «Касяненко думає, що він — ліве

крило в нашій партії, а на ділі він — ліве перо в хвості більшовиків»¹⁰. Сам Євген Іванович пізніше згадає, як він «животів в українських еседах доти, доки їхня діяльність не йшла проти інтересів пролетаріату... Коли ж вони привели на Україну для оборони самостійності «неньки» від «московських більшовиків» багнети німецького імперіалізму, т. Ларик (партійна кличка і літературний псевдонім Є.І. Касяненко. — О.М.) поліз під землю і за час «німецької Ради», гетьманщини та куркулівщини довершував усуспільнення свого інтернаціоналістичного світогляду, приглядаючись, як до цієї справи ставляться робітники»¹¹. Піти у підпілля змусило ще й те, що в січні 1918 р. Центральна Рада видала ордер на арешт Нероновича і «вкупі з ним Ларика»¹².

У підпіллі довго сидіти не довелося. Коли уряд Української Народної Республіки (радянської) переїхав з Харкова до Києва, Касяненко бере участь у випуску першої більшовицької газети українською мовою «Вісник УНР». «Підземний університет» — так називав своє підпілля Євген Іванович. Прямі контакти з більшовиками, зрештою, саме життя прискорили еволюцію в його політичних поглядах. У травні 1918 р. він вступає до КП(б)У.

З цього часу розпочинається бурхливе журналістське і громадсько-політичне життя Ларика. Йому разом з В. Агласовим, А. Бубновим доручають редагувати газету «Київський комуніст». З публікацій у цій газеті можна скласти уявлення про публіцистичний таланти Є. Касяненка, широту його журналістських інтересів. У творчому доробку публіциста є чимало статей з міжнародної тематики, де автор однозначно визначив вектор зовнішньополітичної орієнтації на Москву. Тут він мав публіцистичну сутичку з представниками інших партій, зорієнтованих на національну самобутність. Він дошкульно виступає проти незалежників, полемізує з їхньою газетою «Червоний прапор», називаючи її «Рудим прапором». У більшовицьких виданнях було мало журналістів, які добре володіли українською мовою, тому слово Ларика набирало особливої політичної ваги.

Протягом 1918 р. Є. Касяненко з тими ж таки В. Агласовим і А. Бубновим редагує газету «Вісті Київської ради робітничих депутатів». Одночасно працює доцентом кафедри аеротехніки Київського політехнічного інституту, заступником голови особливого редакційного комітету Наркомосвіти УСРР при

Всевидаві, який очолював Василь Блакитний, виконує чимало інших партійних і громадських доручень.

На початку 1919 р. Київський виконком вирішив видавати газету для селян. Організацію такого видання було доручено Ларику, Слиньку і Науменку. Перший номер газети «Сільська комуна» під їх редакцією вийшов у шевченківські дні. У кожному номері із статтею виступає Є. Касяненко. Основними його опонентами стають знову ж таки незалежники з їх «Червоним прапором», який «галасує на всіх усядах, що голодна Московщина хоче з'їсти жовто-блакитну «неньку»¹³. Згодом «Сільська комуна» була перейменована на «Більшовик», який розширює географію свого розповсюдження на всю Правобережну Україну. Євген Касяненко разом з Сергієм Пилипенком стають провідними публіцистами цієї газети. Та й не тільки цієї...

Незважаючи на напружену працю в газетах, Є. Касяненко встигає багато зробити і в справі книговидавництва. У лютому 1919 р. створено Всеукраїнське видавництво ЦК КП(б)У «Космос», яке розпочало свою діяльність виданням книги «Основи комунізму» Ф. Енгельса. Написав передмову і відредагував переклад з німецької мови О. Нитка (видавничий псевдонім Є. Касяненка). За його редакцією виходять й інші книги для масового читача. До перекладацької роботи він залучає своїх братів Григорія та Андрія. Праця у видавництві й стала трампліном для майбутнього берлінського «Космосу».

Турбот вистачало: видавнича справа в Україні лише зароджувалася, а тут доводилося виходити на міжнародний рівень. Необхідно було організовувати нові структури, пов'язані з випуском книг, налагоджувати контакти з дипломатичними представництвами різних країн, авторами, добирати працівників, знаходити кошти. Нова справа забирала багато енергії, але поступово «Космос» зіп'явся на ноги і став відомим не тільки в Європі, а й на американському континенті. Авторитет України зростав. Перекладацький і редакторський талант Касяненка у справі видавництва соціально-політичної та художньої літератури визнавався в багатьох країнах відомими літераторами, прогресивною громадськістю. Свідченням цьому є хоча б той факт, що виняткове право редагування і дозволу до друку українських перекладів своїх творів відомий американський письменник Е. Сінклер надавав саме Євгену Касяненку. «Космос» випустив українською мовою деякі твори Дж. Лондона (роман

«Залізна п'ята»), Е. Мюзаме (п'єса «Юда») та ін. Частина тиражу, а також матриці виданих книжок надсилалися в Україну, чим відкривався шлях українському читачеві до надбань світової літератури.

Видавництво налагодило зв'язки з міжнародною асоціацією прогресивних письменників і діячів культури «Кларте», до якої входили А. Барбюс, А. Франс, Г. Уеллс, С. Цвейг, Б. Шоу, Г. Манн, М. Рільке, Р. Тагор, Н. Хікмет та інші відомі літератори з усіх континентів. Маніфест проголошував утвердження взаємин між людьми на основі соціальної рівності, міжнаціональної поваги один до одного. Об'єднання випускало однойменні газету і журнал, де працівники «Космосу» могли розповісти не тільки про свої видавничі здобутки і плани, але й про стан розвитку літератури в Україні.

Про те, що Є. Касяненко був добре обізнаний зі станом розвитку літератури на своїй батьківщині, свідчить інтенсивне листування з Олександром Шумським та його дружиною, яке збереглося в архівах Інституту рукописів Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського. Тут йдеться про різні літературні угруповання в Україні, дається оцінка журналу «Червоний шлях», розглядаються окремі твори письменників. В особі О. Шумського Є. Касяненко бачив великого знавця суспільно-політичного і літературного процесів. Тому він постійно ділився з ним творчими планами, просив поради щодо тем, авторів, висловлював своє ставлення до «змички з селом», до українізації партійного та державного апарату. У його судженнях вже не звучить голос отого революційно-задурманеного більшовика, що переконує всіх у правоті своєї справи, а навпаки — містяться роздуми людини, яка може й сумніватися, але вміє мислити. Для прикладу наведемо уривок з такого аналітичного листа до «дорогого Шума»: «Змички з селом» українізацією Всевидаву не здобудеш. Цю «змичку» можна уявити собі тільки через щось конкретне. Що саме? Через ту частину пролетарського класу, що хоч і живе в русифікованих містах, але визнає себе українською, має безліч різноманітних життєвих зв'язків з селом. Це — єдиний можливий апарат впливу уряду для здійснення реальної «змички». На жаль, цей інструмент дуже делікатний, нашим барабанщикам en masse на ньому не грати. Крім того, він в значній мірі ослаб, почасти винищений у боях, почасти розлізшись по селах під час голоду. Отже, не одкидаючи значення

ідеологічної праці в надбудовах, ми повинні за всяку ціну сприяти поворотові українського пролетаріату в міста, а це значить — уживати людських і надлюдських сил на відновлення бази, економіки, продукційних відносин, продукції взагалі. І я думаю, що нова національна політика матиме масштабом свого розвитку якраз масштаб відродження продукції»¹⁴.

Таке розуміння Касяненком соціально-економічної і політичної ситуації в Україні свідчить про те, що прогресивна інтелегенція активно переймала європейське світобачення, міжнародну методику державотворення. Перебуваючи в Берліні, він турбувався не тільки про імідж України у світовому співтоваристві, а й прагнув перейняти для своєї країни прогресивні набутки світової цивілізації. Зокрема, в галузі близького для нього авіабудування. Євген Іванович знайомиться з провідними німецькими авіаконструкторами і авіапромисловцями. Один з найкращих серед них — К. Дорнье — згоджується взяти його на стажування. Кілька разів Касяненко звертався до ВУЦВК з проханням надати йому певну суму грошей («стипендію») для того, щоб він міг практикуватися без відриву від видавничої справи, проте на його прохання ніхто не реагував. Все-таки він постійно відвідує авіапідприємства, багато часу проводить на полігонах, вечорами повторює вищу математику, механіку, гідродинаміку, термодинаміку. О. Шумському пише: «Я певний, що після всього я стану на рівні з європейськими вченими»¹⁵. Він мріє повернутися на Україну як «важна персона» і «з величезним грузом сісти в якійсь вищій школі». Цим благородним наміром не судилося збутись.

Касяненко вів незалежну видавничу політику, чим викликав симпатію до «Космоса» і світової громадськості, і української еміграції, хоч і зізнавався у листі до дружини О. Шумського в тому, що має «вічне почування мотузки на нозі, мов у того цуценяти. Смиконуть з Харкова, і хряснешся носом з нечуваним іще двосуходольним підприємством»¹⁶. Він добирав автуру не за ідеологічними уподобаннями авторів, що вже входило в практику в Радянській Україні, а за художнім і науковим рівнем їхніх творів. Скажімо, Касяненко друкував праці свого колишнього політичного опонента М. Порша. За рекомендацією О. Шумського він взяв на роботу колишнього петлюрівського міністра закордонних справ А.В. Ніковського. Разом із М. Калюжним він запропонував Андрію Васильовичу

видавати у Відні український змінюваний журнал. На це Ніковський відповів: «На політичному ґрунті я працювати більше не хочу, а мрію їхати на Україну для рядової культурної роботи»¹⁷. Ці наміри створити ще один осередок інформаційно-пропагандистської дипломатії не здійснилися. Проте залишився відрадний факт того, що, незважаючи на ще недавні ідеологічні розходження, там, на чужині люди знаходили спільні точки порозуміння. Ними була Україна. Ось би де перейняти досвід нинішнім політикам.

«Космос» проіснував недовго. У липні 1924 р. його злили з харківським видавництвом «Червоний шлях». Проте він, як і його невтомний редактор, ці неофіційні повпреди української дипломатії, показали світові, що на цій планеті є самотня земля, талановиті люди, здатні творити культуру європейських зразків.

У тридцять років ХХ століття жорстока тоталітарна комуністична система позбавила життя цього талановитого журналіста.

---

¹ Див.: Солдатенко Валерій. Перша дипломатична акція УНР Берестейська угода//Україна дипломатична. Вип. другий. — К.и1900т. — С.т48—т6у.

² Сосновський Ми. айло. Україна на міжнародній арені (1945—1965Ч — Торонто—Оттаваи1966. — С.77.

³ Державний ар. ів СБУ. — Спр. 67098 фп. — Т.59. — Част.1. — Арк.87.

⁴ Див.: Сосновський Ми. айло. Назв. прац . — С.т1—т6.

⁵ Див.: Субтельний О. Україна: історія . — К.и199у. — С.47т.

⁶ Сталин И.В. Сочинени . — М.и195т—1955. — Т.5. — С.у44.

⁷ Див.: Українська журналістика: вчораісьогоднізавтра. — К.и1996. — С.у5—у7.

⁸ Державний музей книги і друкарства України. — Ф.1. — Оп.1. — Спр.178. — Арк.10.

⁹ 0 ит. за: Мукомела О. Євген Кас ненко//Знанн та прац . — 1990. — 1 5. — С.16.

¹⁰ Ар. ів Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. — Спр. 55475 фп. — Арк. 55.

¹¹ Київський комуніст. — 1919. — 9 березн .

¹² Там само.

¹³ Сільська комуна. — 1919. — 1у березн .

¹⁴ Ар. ів Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. — Спр. 55475 фп. — Арк. 5т.

¹⁵ Ар. ів Інституту рукопису Національної бібліотеки ім. В.І. Вернадського. — Спр. 55475 фп. — Арк. 89.

¹⁶ Там само. — Арк. уу.

¹⁷ Державний ар. ів СБУ. — Спр. 67098 фп. — Арк. 18.